

Ірина Антоненко,

в. о. пров. наук. співроб. НБУВ, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

**СИСТЕМА КАТАЛОГІЗАЦІЇ ЯК СКЛADOVA
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО КОМПЛЕКСУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Здійснено ґрунтовний аналіз сучасної системи каталогізації національної бібліотеки і визначено напрями її розвитку. Розглянуто складові багатокомпонентного забезпечення системи каталогізації. Описано новий погляд на об'єкт каталогізації та можливості управління системою каталогізації, зокрема каталогізаційними даними.

Ключові слова: система каталогізації, об'єкти каталогізації, багатокомпонентне забезпечення системи каталогізації, авторитетний контроль, управління каталогізаційними даними.

В умовах стрімкого розвитку інформаційних процесів та методів роботи з інформацією, які здійснюються із застосуванням засобів обчислювальної техніки та засобів телекомунікації, тобто інформаційно-комунікаційних технологій, набуває фундаментального значення переосмислення підходів до системи каталогізації національної бібліотеки. Саме каталогізація, як особливий вид бібліотечно-інформаційної діяльності, широко використовує базові інформаційні технології, такі як технології баз даних, інформаційного пошуку та веб-технології. Для визначення перспектив та нових підходів до рішення теоретичних та практичних завдань ефективного розвитку системи каталогізації Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) є потреба осмислення та розуміння сучасних можливостей всієї інформаційної інфраструктури цієї системи. Під інформаційною інфраструктурою системи каталогізації НБУВ ми розуміємо сукупність організаційних структур бібліотеки, електронного каталогу, баз даних (бібліографічних, авторитетних) та засобів їх інформаційної взаємодії.

Основними причинами, що спонукали нас зайнятися даним науково-прикладним дослідженням, стали:

- ✓ нові погляди на об'єкт каталогізації, об'єкт користувацьких інтересів та методи каталогізування, які формувалися на міжнародному рівні

впродовж 50 років на основі фундаментального перегляду теорії і практики каталогізації;

✓ нагальна потреба інтеграції інформаційних ресурсів бібліотек, яка викликана прискоренням темпів глобалізації на фоні масштабного впровадження засобів автоматизації та комп'ютеризації інформаційних процесів;

✓ необхідність формування стратегічних напрямів розвитку системи каталогізації національної бібліотеки на основі застосування системного і структурно-функціонального підходів.

Перш за все, вважаємо за необхідне з'ясувати сутність предметної області нашого дослідження. Каталогізація у термінологічних словниках, енциклопедіях та стандартах визначається лише з функціональної точки зору – сукупність процесів, що забезпечують створення та функціонування бібліотечних каталогів, тобто бібліографічне опрацювання, введення даних, тиражування каталожних карток, організація, ведення та редагування каталогів [1]. Проте, цього явно недостатньо, якщо ми розглядаємо це поняття в аспекті розвитку загальнодержавного науково-інформаційного центру, яким є НБУВ. Каталогізацію у цьому випадку доцільно вивчати системно і акцент робити, головним, чином на дескриптивній (описовій) каталогізації.

В основу системи каталогізації НБУВ покладено принцип розподілених підсистем каталогізації, що зумовлено широкою видовою палітрою об'єктів каталогізації. Централізовано каталогізуються книжкові видання, стандарти, дисертації, автореферати дисертацій та документи на компакт-дисках; децентралізовано каталогізуються такі традиційні види документів як картографічні, нотні, образотворчі, стародруковані, рукописні, газетні документи. Крім того, у НБУВ з'явився новий об'єкт каталогізації. Це оцифровані та отримані з Інтернету ресурси, які також потребують децентралізованої каталогізації. Кожен із зазначених об'єктів каталогізується відповідним відділом.

Ця досить розгалужена організаційна структура має єдину головну мету – створення електронного каталогу НБУВ, який є інформаційним базисом бібліотечного комплексу, оскільки за його допомогою реалізується принцип доступності інформації. Інформаційна інфраструктура електронного каталогу складається з баз даних, технологій їх супроводу та використання, інформаційних телекомунікаційних систем, які функціонують на основі загальних принципів, та забезпечує доступ користувачів до документно-інформаційних ресурсів бібліотеки.

Електронний каталог з точки зору функціональної структури має

складатися з трьох основних частин: каталогізаційні записи про документи, які зберігаються у бібліотеці; точки доступу або контрольовані точки (авторитетні відомості), які забезпечують пошук; відомості про примірники (інформація про місце зберігання документів, інвентарні номери тощо).

Система каталогізації НБУВ базується на єдиному багатоконпонентному забезпеченні, яке характеризується наявністю таких складових:

- ✓ програмно-технологічне та апаратне забезпечення – оптимальна побудова інтегрованого технологічного процесу каталогізації в межах технологічного циклу «Шлях документів» на основі системи автоматизації бібліотек «ІРІБІС-64»;
- ✓ інформаційне забезпечення – єдиний формат представлення каталогізаційних даних, єдина система кодування інформації, єдине лінгвістичне забезпечення, система формально-логічного контролю помилок, система авторитетного контролю, всі інформаційні масиви електронного каталогу;
- ✓ методичне забезпечення – стандарти, правила та інструктивно-методичні матеріали щодо складання каталогізаційних та авторитетних записів;
- ✓ організаційне забезпечення – сукупність документів, що встановлюють організаційну структуру та закріплюють розподіл функцій підрозділів щодо каталогізації певних документних ресурсів;
- ✓ кадрове забезпечення;
- ✓ матеріальне забезпечення.

Зупинимось докладніше на цих позиціях.

На основі впровадження в НБУВ системи автоматизації бібліотек «ІРІБІС-64» як інтегрованого рішення для бібліотечних технологій реалізуються такі функції каталогізації як:

- опрацювання та описування будь-яких об'єктів (текстових, картографічних, образотворчих, нотних, аудіо- та відео матеріалів, комп'ютерних файлів);
- описування одночастинних та багаточастинних документів або їх складових частин;
- описування документів усіма європейськими мовами за рахунок підтримки багатомовності на основі UNICODE;
- формування словників, на основі яких здійснюється швидкий пошук за будь-якими елементами опису;
- формування та використання файлів авторитетних даних (у стадії

розробки) та алфавітно-предметного покажчика до Рубрикатора НБУВ, УДК тощо;

- підтримка традиційних каталогів за рахунок надання можливості роздрукування всіх видів карток;
- використання зовнішніх, відносно каталогізаційних записів, об'єктів (повних текстів, зображувального або звукового матеріалу, ресурсів Інтернет тощо);
- використання штрих-кодів на примірниках видань (у стадії розробки, мають замінити існуючу систему шифрування документів відповідно до їхньої форматної розстановки в основному фондоховищі).

Технологічний комплекс системи каталогізації – це сукупність апаратно-програмних засобів, у тому числі інтелектуалізованих програмних засобів аналітико-синтетичного опрацювання документів, та мережеве устаткування.

Важливу роль у функціонуванні системи каталогізації відіграє її інформаційне забезпечення. Формат представлення каталогізаційних записів у системі ІРБІС є сумісним з російським RUSMARC та міжнародними форматами представлення бібліографічних даних UNIMARC і MARC21 на основі засобів двобічної конверсії даних. Однак, є деякі застереження щодо оптимальності наданих САБ «ІРБІС» засобів представлення бібліографічних даних. Зокрема, ускладнює роботу відсутність повторюваності підполів, що вимагає від каталогізатора кожен раз викликати поле за необхідності внесення повторюваного бібліографічного елемента (наприклад, два або більше видавництва).

Сдина система кодування інформації надає широкі можливості для автоматизованої обробки інформації про каталогізаційний запис та про сам документ, яка може бути використана з метою одержання статистичної інформації для прийняття управлінських рішень щодо формування бібліотечного фонду, підвищення ефективності та якості бібліотечних послуг. Це дані про статус запису (новий, відредагований, видалений), мову каталогізації, мову документа, країну публікації або виготовлення, статус документа (в опрацюванні, вільний, зайнятий). Слід зауважити, що можливості кодової інформації в електронному каталозі НБУВ повністю не використовуються. Вважаємо за доцільне поширити спектр кодованих даних на такі поля як вид, жанр, цільове призначення документа тощо.

Засоби авторитетного контролю призначаються для уніфікації елементів бібліографічного запису, оперування багатоваріантністю

їхнього представлення в електронному каталозі і слугують одним із найважливіших засобів забезпечення сумісності бібліографічних записів на локальному, національному та міжнародному рівнях. Таким чином, використання технології авторитетного контролю дозволить, по-перше, виключити можливість помилок за багатьма ключовими точками доступу, по-друге, забезпечити електронний каталог універсальним ключем пошуку, і по-третє, вирішити проблему загальнодоступності каталогізаційної інформації.

Цей напрям каталогізаційної діяльності в НБУВ знаходиться на стадії розробки. Наразі здійснюються роботи зі створення бази даних авторитетних записів найменувань колективних авторів для системи ІРБІС шляхом конвертації записів з експериментального файлу таких записів, створених на пакеті прикладних програм Allegro. Створення конвертора даних про найменування колективних авторів було ускладнене, по-перше, відсутністю у пакеті технічної документації системи ІРБІС опису модуля авторитетного контролю, по-друге, необхідністю здійснення інформаційної підготовки даних вихідного файлу (на Allegro) шляхом його редагування.

Методичне забезпечення каталогізації складає нормативну основу уніфікованого представлення каталогізаційних записів. Ще 50 років тому були закладені основи фундаментального перегляду підходів до каталогізації. Початком таких зрушень прийнято вважати міжнародну конференцію в Парижі в 1961 р., на якій були прийняті зведені принципи каталогізації (так звані «Паризькі принципи» [2]), в яких вперше висунуто жорсткі умови для уніфікації бібліографічних записів. Це, у свою чергу, дало поштовх для створення низки міжнародних стандартів щодо форми та змісту бібліографічних описів ISBD (International Standard Bibliographic Description), першим виданням з яких став опублікований у 1971 р. стандарт «Міжнародний стандартний бібліографічний опис монографічних публікацій». Усе це стало підґрунтям для багатьох національних правил каталогізації.

В подальшому важливими факторами динамічного розвитку в сфері методики каталогізації стали впровадження та розвиток автоматизованих систем створення та обробки бібліографічних даних, стрімке зростання обсягів електронних каталогів і бібліографічних баз даних, поява та успішна реалізація програм корпоративної каталогізації (наприклад, RSC, OCLC, Libnet), необхідність адаптації правил і методики каталогізації до нових форм електронних публікацій та мережевого доступу до інформаційних ресурсів, необхідність обслуговування користувачьких потреб, діапазон

яких постійно розширюється. Означені фактори послуговували так званим каталізатором проведеного IFLA, дослідження «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» [3], результати якого були опубліковані у 1998 р. Це дослідження докорінним чином змінило погляди бібліотечної спільноти на об'єкт інтересів користувачів каталогізаційних даних. У запропонованій моделі бібліографічного запису ці об'єкти поділяються на три групи.

Першу групу складають продукти інтелектуальної або художньої праці, які названі або описані у бібліографічних записах:

- абстрактні складові – твір (work), виявлення (expression);
- фізичні складові – втілення (manifestation), фізична одиниця (item).

Оскільки це нові в термінології каталогізації поняття, вважаємо за необхідне подати короткі пояснення.

Твір – це окремий інтелектуальний або художній об'єкт, який розпізнається через окремі виявлення.

Виявленням є інтелектуальна або художня реалізація твору, яка демонструє форму подання абстрактного змісту твору: текстову, нотну, зображувальну, звукову, цифрову тощо, за виключенням фізичної форми представлення, яка не належить до інтелектуальної або художньої реалізації твору.

Втілення – фізична форма реалізації виявлення твору, тобто це всі фізичні об'єкти, які мають ті самі характеристики як в аспекті інтелектуального або художнього змісту, так і фізичної форми: книги, рукописи, серіальні видання, карти, листівки, звуко- та відеозаписи, мультимедіа тощо на різних фізичних носіях. Слід зауважити, що втілення – це сукупність фізичних одиниць, тобто наклад.

Фізична одиниця є окремим екземпляром втілення, яка надає можливість його ідентифікувати, виокремити серед інших екземплярів, описати ті характеристики, які є унікальними для окремого примірника (наявність автографа, екслібриса, відомостей про дефектність тощо), а також ті, що стосуються процесу книговидачі.

Другу групу становлять об'єкти, які відповідають за інтелектуальний або художній зміст, фізичне виготовлення та розповсюдження або зберігання таких продуктів: особа та організація.

Особа та організації є об'єктами каталогізації та авторитетного контролю, оскільки вони долучені до створення або реалізації твору або ж слугують темою твору (наприклад, біографічний або історичний твір). Визначення особи або організації як об'єкта надає можливість встановити зв'язки між конкретною особою або організацією та твором і його

виявленню та втіленню, за які вони несуть відповідальність або слугують його темою.

Як особи визначаються такі об'єкти: автори, редактори, укладачі, перекладачі, композитори, художники, виконавці тощо.

Об'єкт, визначений як організація, охоплює організацію, установи або групи осіб, які ідентифікуються за певним найменуванням. Це узагальнюючий термін для найменувань державних установ, наукових і навчальних закладів, громадських об'єднань, підприємств, включаючи тимчасові групи, такі як конференції, виставки, експедиції, ярмарки, фестивалі тощо.

Третю групу складає допоміжний набір об'єктів, які є предметом інтелектуальних або художніх зусиль та слугують темою твору: концепція (тема наукового дослідження, критика наукової школи), предмет (широкий діапазон матеріальних речей, які зустрічаються у природі або є продуктом людської праці), подія (тема історичного дослідження, зображення тощо) та місце (тема атласу, карти, путівника). Визначення концепції, предмета, події, місця надає можливість встановити зв'язки між твором і цими об'єктами, які є темою твору.

Складові всіх трьох груп можуть складати об'єкт каталогізаційного запису або авторитетного контролю. Основні об'єкти бібліографічного запису (перша та друга групи) знайшли своє відображення у міждержавному стандарті ГОСТ 7.1-2003 (ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 [4]), який поряд із ГОСТ 7.80-2000 (ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 [5]) є методичним базисом каталогізаційної роботи. Крім того, професійні каталогізатори активно використовують «Российские правила каталогизации» [6], які максимально враховують чинні міжнародні рекомендації в сфері наукового опрацювання інформації, зокрема концептуальні моделі, розроблені в документах ІФЛА: «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» (FRBR: Functional Requirements for Bibliographic Records) та «Функціональні вимоги до авторитетних записів та їх нумерація» (FRANAR: Functional Requirements and Numbering of Authority Records). Правила містять модернізовану модель каталогізаційного запису, який функціонує в електронному середовищі інтерактивного каталогу і може на основі сучасних засобів реалізувати відображення повного необхідного спектра інтелектуальних, художніх і фізичних характеристик об'єкта каталогізації.

Застосування цих методичних розробок у сукупності з новими інформаційними технологіями забезпечують можливість розглядати каталогізаційні дані як ресурс та об'єкт управління. Управління

каталогізаційними даними – це комплексне поняття, що складається з описової каталогізації, яка дозволяє максимально структурувати інформацію; предметної каталогізації, яка призначена розкривати зміст каталогізованого об'єкту; авторитетного контролю, який забезпечує підтримку узгодженості форм заголовків каталогізаційних записів і пошук певного запису під будь-яким з варіантів їх формулювань; розробки та вдосконалення форматів представлення бібліографічних даних. Управління каталогізаційними даними передбачає такі основні напрями: встановлення максимально жорстких правил представлення елементів каталогізаційного запису, чітка регламентація та контроль змісту кожного елемента, встановлення множинних зв'язків (між окремими елементами всередині одного запису, між самими каталогізаційними записами, між авторитетними та каталогізаційними записами). Таким чином, у частині електронного каталогу, що містить каталогізаційні записи про документи, можна встановити інформаційний зв'язок між втіленнями одного твору (наприклад, між різними виданнями одного документа, між оригіналом і перекладом) чи між різними втіленнями (виявленнями) одного твору (наприклад, п'єсою І. П. Котляревського «Наталка-Полтавка» та однойменною оперою М. В. Лисенка). Реалізація зазначених напрямів управління каталогізаційними даними надасть можливість підвищити інформативність інформаційних масивів електронного каталогу, оскільки вводяться нові пошукові характеристики та розширюються вже існуючі.

Ведення точок доступу, тобто другої функціональної частини електронного каталогу, передбачає створення файлів авторитетних записів, які виконують функцію забезпечення ефективності інформаційного пошуку в електронному каталозі бібліотеки. Точки доступу, представлені заголовками в авторитетних записах, пов'язуються між собою та зі всіма каталогізаційними записами документів, у яких згадується позначений заголовком об'єкт або до яких він має відношення за ознаками інтелектуальної відповідальності. Авторитетні файли призначаються для уніфікації елементів каталогізаційного запису, оперування багатоваріантністю їх представлення в електронному каталозі і слугують одним із найважливіших засобів забезпечення сумісності бібліографічних записів на локальному, національному та міжнародному рівнях. Таким чином, використання технології авторитетного контролю дасть змогу, по-перше, уникнути помилок за багатьма ключовими точками доступу (елементи авторитетних записів можуть використовуватися як шаблони під час формування каталогізаційних записів), по-друге, забезпечити електронний каталог

універсальним ключем пошуку, і по-третє, сприятиме розв'язанню проблеми загальнодоступності каталогізаційної інформації.

Розробка організаційного забезпечення знаходиться на стадії узгодження розподілу обов'язків між учасниками каталогізаційної діяльності та закріплення технічних рішень у відповідній організаційно-технологічній документації.

Оперативність і якість роботи системи каталогізації цілком залежить від рівня матеріального забезпечення, яке, зокрема, передбачає вчасне придбання та налагодження необхідного комп'ютерного та мережевого обладнання.

На часі оновлення кадрового складу, задіяного у цій сфері, чітке налагодження системи підвищення кваліфікації в руслі викладених вище тенденцій інноваційного розвитку каталогізації.

Отже, на сучасному етапі відкриваються нові підходи до вирішення теоретичних і практичних завдань ефективного розвитку та управління системою каталогізації як особливого виду бібліотечно-інформаційної діяльності, від рівня організації якої залежить розвиток і стійке функціонування такого складного бібліотечного комплексу як Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Список використаних джерел

1. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; [гл. ред. Ю. А. Гриханов ; науч. ред.-сост.: Е. И. Ратникова, Л. Н. Уланова]. – М. : Пашков дом 2007. – 1299 с. : ил., табл.
2. Statement of Principles : adopted by The International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October 1961. – Режим доступу: http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/paris_principles_1961.pdf. – Title from screen.
3. Functional requirements for bibliographic records : final report / recommended by the IFLA Study group on the Functional requirements for bibliographic records. – Frankfurt a. M., 1998. – VIII, 136 p. – ISBN 3-598-11382-X.
4. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. (ГОСТ 7.1-2003, IDT). – Вид. офіц. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – III, III, 47 с. – (Національний стандарт України).
5. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання. (ГОСТ 7.80–2000, IDT). – Вид. офіц. – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – III, III, 8 с. – (Національний стандарт України).
6. Российские правила каталогизации. Ч. 1. Основные положения и правила / Рос. библ. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – М., 2002. – 243 с.